

S. Nagy Katalin

ANNA MARGIT ÉS ÁMOS IMRE

DOI 10.35402/kek.2024.2.8

Absztrakt

A tanulmány Anna Margit és Ámos Imre, a 20. századi magyar művészettörténet kiemelkedő festőművespárjának munkásságát mutatja be. A művészek szoros szerelmi és alkotói kapcsolatban éltek, művészetük kölcsönösen hatott egymásra. Műveik a 20. század traumáinak, a zsidó sorsnak és a túlélésnek megrázó dokumentumai, egyéni, expresszív stílusban ábrázolva az elmondhatatlant. S. Nagy Katalin a művészek életműveinek elemzésére összpontosít, kiemelve a közös motívumokat, stílusjegyeket és tematikai fókuszokat. A művek elemzése mellett a szerző érzékenyen ábrázolja a korabeli művészeti kontextust és a művészeket érő személyes traumákat (munkaszolgálat, holokauszt).

Mindkét művész expresszionista stílusban alkotott, szürreális elemekkel. Ámos Imre műveire jellemzőek a misztikus, apokaliptikus víziók, míg Anna Margit festészetében a derűs, színes női portrékat a történelmi események következtében a szorongás, a magány és a szenvedés ábrázolása váltja fel. Gyakran festettek önarcképeket, a háború és a pusztulás traumáinak feldolgozásához bábukat használt Anna Margit. A háború utáni művészetében a szürreális világvé, a groteszk humor, a magány és a távolságtartás jelent meg. Ámos elvesztése után Anna Margit az Európai Iskola tagjaként szerepel kiállításokon, fő motívuma az antropomorf bábú. Az 1948-as rendszerfordulat után a művészeti élet a perifériára szorult, ennek ellenére Anna Margit mégis kitart, fest, az özvegy motívuma kap kiemelt jelentőséget munkáiban, melyek a magány és a veszteség kifejezésére szolgálnak.

Anna Margit és Ámos Imre művészete a 20. század traumáinak megrázó dokumentuma. A művészek szoros kapcsolata és kölcsönös inspirációja mindkettőjük munkásságára mélyen hatott. Ámos tragikus sorsa és Anna Margit küzdelme a túlélésért, valamint az alkotásban való kitartásuk a magyar művészettörténet szerves részévé vált, alkotásaik a háború utáni korszak jelentős művei közé tartoznak.

Kulcsszavak: expresszionizmus, szürrealizmus, holokauszt, trauma, túlélés, párhuzamos pályakép

Abstract

The study presents the work of Margit Anna and Imre Ámos, an outstanding painter couple in 20th century Hungarian art history. The artists lived in a close loving and creative relationship, and their art mutually influenced each other. Their works are poignant documents of the traumas of the 20th century, the Jewish fate and survival, depicted the unspeakable in an individual, expressive style. Katalin S. Nagy focuses on the analysis of the artists' oeuvres, highlighting common motifs, stylistic features and thematic focuses. In addition to the analysis of the works, the author sensitively portrays the contemporary artistic context and the personal traumas of the artists (labour service, Holocaust).

Both artists worked in an expressionist style with surreal elements. Imre Ámos's works are characterized by mystical, apocalyptic visions, while Margit Anna's paintings of serene, colourful portraits of women are replaced by depictions of anxiety, loneliness and suffering as a result of historical events. They often painted self-portraits, and Margit Anna used puppets to process the traumas of war and destruction. Her post-war art featured a surreal worldview, grotesque humor, loneliness and aloofness. In her post-war art a surreal world view, grotesque humour, loneliness and detachment emerged. After the loss of Ámos, Margit Anna exhibited as a member of the European School, her main motif being the anthropomorphic puppet. After the regime change in 1948, the artistic life was pushed to the periphery, but Margit Anna persevered, painted, and the motif of the widow became prominent in her works, which served to express loneliness and loss.

The art of Margit Anna and Imre Ámos is a harrowing document of the traumas of the 20th century. The close relationship and mutual inspiration of the artists had a profound influence on the work of both. Ámos' tragic fate and Margit Anna's struggle for survival, as well as their perseverance in creation, have become an integral part of Hungarian art history, and their works are among the significant works of the post-war era.

Keywords: expressionism, surrealism, Holocaust, trauma, survival, parallel career path

Ők ketten azok a festőművészek, akikről nem lehet úgy írni, műveiket értelmezni, hogy ne legyen szó egymást segítő kapcsolatokról, művészi felfogásuk rokonságáról, kölcsönhatásokról. Élettörténetük nagyon fiatalon összekapcsolódott és Ámos Imre korai halála után is évtizedekig folytatódott. Anna Margit festményeiben is dokumentált hosszú özvegysége során sem szűnt meg.

Vajda Júlia, Vajda Lajos, Ámos Imre

Ámos Imre 1907. december 7-én született Nagykállóban, 1944 őszén pusztult el Ohrdurfban (Németország) egy hosszú „erőltetett menet” gyötrelmeiben. Anna Margit 1913. december 23-án született Borotán, 1991. június 3-án halt meg Budapesten. Nagyon fiatalon ismerkedtek meg, Anna Margit 17 éves, Ámos 23. „A rajzképző iskola folyosóján jött velem szembe egy szeptemberi reggelen... kicsike volt és kerek, finom vonású”... „természetre is lány és nőies, majdnem mindig szomorú, magába forduló, sokat vívódó ember” – emlékezik Anna Margit. Nagyon gyorsan alakul ki kapcsolatuk, gyorsan összeköltöznek. „Hamarosan laktunk mindenhol együtt, mindenféle kicsi belvárosi sufniban, szobában, paravánokkal lekerített szobasarkokban,

idegenekkel egy szobakonyhában, szalmazsákon.” Nagyon szegényen. Némileg támogatja őket Ámos két nagybátyja, alkalmi munkákat vállalnak, kulcsokat festettek és lámpaernyőket, az OMIKE menzáján étkeznek. Ámos Rudnay Gyula osztályában tanul a Képzőművészeti Főiskolán, Anna Margit 1932 és 1936 között Vaszary János magániskolájában (Vaszaryt eltávolították a Főiskoláról). Vaszary kiemelt figyelemmel kísérte tanítványa felkészülését a szakmára, tőle ered a híressé vált megjegyzés: „Naccsádkám, magának festék folyik az ereiben.” Ámossal kölcsönösen támogatták egymást a munkában, ez is erősítette kapcsolatukat.

Nyaranta azonban kénytelenek voltak elválni egymástól, hazaköltözni, ahol legalább rendszeresen tudtak étkezni és nem kellett albérltet fizetni. Ámos Imre és Anna Margit otthon is folyamatosan festett, rajzolt, szerető, elfogadó család vette körül őket. Mindketten zsidó származásúak. Anna Margit később is sokszor megfogalmazta: „Zsidó vagyok, de nem vagyok vallásos.” Ámos számára fontos kötődést jelentett a zsidó vallás, a nagykállói haszid hagyomány és a híres csodarabbi ottani sírja. Nagyapja, Lisser Adolf a nagykállói zsidó iskola tanára és elismert talmudoktató. 1937-ben Ámos így emlékezik: „Tele vagyok emlékekkel és misztikus gyermekkori mesék – Kálló szent levegője. Nagyapám talmud meséi és magyarázatai – tudat alatti és tudatos lerakódásaival.” Ötéves volt, mikor édesapja meghalt és az anyai nagyszülő házába költöztek. Édesanyjával igen szoros, bensőséges a kapcsolata, sokszor megfestette, megrajzolta. A gimnáziumban is már sokoldalú tehetségként tartották számon, verseket írt, festett, rajzolt, hegedült. Szívesen járt haza Budapestről, ahova 1926-ban költözött. Képeiben fontos motívum a nagykállói zsidó iskola, temető, a csodarabbi sírja, a péntek esti családi gyertyagyújtások, az ünnepek tárgyi kellékei. Taub Izsák terjesztette el a haszidizmust itthon, Ámos gondolkodásmódjára, hitvilágára, képzeletére erős hatást gyakorolt. Egyik hazlátogatásakor írta: „Asszociatív expresszionizmusnak” nevezi műveit.

Amikor távol vannak egymástól, rendszeresen leveleznek, beszámolnak egymásnak. Ebből nő ki Ámos Naplója, amelyet 1935-ben kezd írni (először 1964-ben jelent meg a Magvető Almanachban). Az 1931 és 1938 között Anna Margithoz írt levelekből a Múlt és Jövő 1999. évi kiadásában megjelent kötetben szerepel jó néhány.

Anna Margit Dobozon (Gyula város környéke) élő családtagjainál töltötte a nyarakat, amiket Ámos Nagykállón, anyai nagyanyja házához kötődnek első élményei: a családot összekötő zsidó ünnepek,

Anna Margit

imák és a paraszti játékok, kukoricacsutkából bábozók, babák. 4-5 éves, amikor első portróját festi. A harmincas években a Békés megyei településen nyaranta a szép, vonzó fiatal lány derűs önarckép rajzokat készített, színes női portrékat festett, még nyoma sincs az 1938 utáni szürreális világgépeknek.

Közben Ámos Imre megváltoztatja nevét (az eredeti Ungárt nem kedvelte), a K.r.e. 8. században élt héber próféta nevével jelzi festményeit, és hivatalosan is engedélyezik. Anna Margit is nevet változtat. Eredetileg Sichermann Margit, majd a család Sólyomra magyarosít, ez azonban nem tetszik neki. Apja gazdatiszt, „az elmagyarosodott paraszt zsidó típusa”, Levendel László orvos, műgyűjtő megállapítása szerint (Kritika, 1993. 12. szám).

1935-ben házasodnak össze, Anna Margit 22 éves, Ámos Imre 28. Változatlanul nagyon szegények. Műtermük olyan hideg, hogy a főrabbi látogatása után két zsák tüzelőt küldtek nekik. Viszont sokat és folyamatosan dolgoznak, aminek következtében 1936-ban együtt mutatkoznak be az Ernst Múzeumban – rendkívül fiatalon a múzeum 25. éves jubileumi kiállításán. A mindössze 23 éves festőnek ez az első nyilvános szereplése. (1968-ban, 55 évesen mutatkozhat be az Ernst Múzeumban újra.) Ámos addig is részt vett a Nemzeti Szalonban a Szinyei Társaság kiállításain, 1934-ben első díjjal jutalmazták, a kritikusok méltatták „az álmok országútját járó... ifjú messzevágyót” (Lázár Béla). Rendszeresen ír irodalmi értékű verseket Anna Margitnak. Több szemtanú szerint a zárkózott, melankolikus, bizalmatlan fiatalember csak a feleségének nyílt meg, csak vele volt bensőséges kapcsolata. Ezt erősítette a képzőművészet iránti elkötelezettségük, a festés mint életforma melletti döntésük. Ámos ugyanakkor így fogalmaz: „bizonyos spirituális jelleget szeretnék belevinni minden dologba”.

Anna Margit és Ámos Imre

Régi közös vágyuk teljesül 1937-ben: kevés pénzzel Párizsba utazhatnak. A három hónap alatt megismerkedhettek Picassóval, a kortárs európai festészettel. Meghatározó élmény volt számukra a már otthon is csodált, tisztelt Chagallal való személyes találkozás. Chagall szintén vallásos haszid zsidó közösségben nevelkedett, érdeklődve fogadta a két fiatal művészt. Arra bízta őket, hogy maradjanak Párizsban. Chagall szürrealista látásmódja, költőisége, zsidó-orosz-francia identitása nemcsak Ámos hasonló képi világára hatott megerősítően, hanem Anna Margitéra is, aki addig főleg önarcképeket, fiatal lányokat festett, rajzolt. Közös életüknek egyik legnagyobb közös élménye volt a Chagall műtermében tett látogatás 1937. október 4-én. Ezt a dátumot Ámos ráírta arra a rajzra, amelyen megörökítette a karosszékében ülő derűs, középkorú, a modern művészetben már nagy tekintélynek számító festőt (a rajz a Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan tulajdona). A portré háttérében vityebszki házak és feleségének, Bellának látomásos, repülő képmása látható. A rajzon Ámos jellegzetesen álomszerű képalakítása is bizonyítja Chagallal való szellemi rokonságukat. A magyar művészettörténetben elterjed Ámost „magyar Chagallnak” nevezni. Itt csak arra van lehetőségem, hogy felhívjam a figyelmet az alapvető különbségekre. Chagall derűs, bizakodó személyiség, aki a tragikus, apokaliptikus

bibliai jelenetekben és az aktuális történelmi borzalmak közepette is megőrzi hitét, bizalmát, reményeit. Ámos melankolikus, szorongó személyiség, még a házastársi együttlétüket megmutató képeket is átlengi a szomorúság. Chagallnál tett látogatásuk emlékét egy vízfestmény is őrzi, ezen Anna Margit félprofil portréja is látszik (a Magyar Zsidó Múzeum tulajdona).

Ámos Imre és Anna Margit már házasságkötésük (1935) előtt is gyakran megfestették, lerajzolták egymást. Szerény albérleteik egyben műteremként is szolgáltak, így természetesen modellként is megörökítették házastársukat. Kettőjükéről Kállai Ernő, a korszak elismert művészettörténésze írt 1942. április 19-én a Pester Lloydban, cikke címében nevüket kiemelve. Szerinte Ámos már „jó nevet vívott ki magának” a magyar művészetben, Anna Margit „nehezen érvényesül”, és megállapítja, hogy „művészileg felettébb lebilincselő tehetség”. Magasra értékeli mindkettőjük festő nyelvét, egyedi ábrázolásmódját, Ámos vizionárius tartalmait és Anna Margit különös temperamentumát.

Ámos Imre Anna Margittal való megismerkedésüktől kezdve folyamatosan készített róla rajzokat, akvarelleket és kettőjükéről kettős portrékat is. 1934-ben, 1935-ben, 1936-ban, 1937-ben és 1938-ban is festett képet *Kettős portré* címmel. Ez utóbbi kis méretű tempera, tus, akvarell. Ámostól szokatlan intenzív színekkel, egyértelmű szerelmi vallomás az előtérben látható szép, fiatal nőhöz. Ámos leveleiben, Naplójában ugyanazt fogalmazza meg, mint amit ezen a szinte expresszív művén: önmagához képest feleségét erős, határozott, céltudatos személyiségnek látja és látatja. 1942-ben, a munkaszolgálatok között festett olajképe a *Szalonnás csendélet festőpárral*. A képtér legnagyobb részét az asztal tölti ki, rajta a szalonna, ami Ámos Naplója szerint 1938 körül rendszeres reggelijük és vacsorájuk volt. Az asztal mögött furcsa pozícióban a festőpár, mintha nem is valóságos élőlények volnának.

Anna Margit is megfesti Ámost is, kettősüket is, de nem olyan sokszor, mint férje őt, akinél szinte állandó téma, motívum. Az 1936-ban festett *Műterem* a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, az 1937-ben festett *Kettős portré (Szerelem)* a Ferenczy Károly Múzeumban van. Az 1942-ben festett *Együttérzés (Szerelem)* már a jellegzetes, rá jellemző festésmódban készült, erős színek, vastag kontúr vonalak. Az asszony – ő – óvó, védő mozdulattal érinti a nála törekenyebb férfit, Ámost. Ez már a munkaszolgálatok korszaka, amikor hosszú időket kénytelenek egymás nélkül tölteni. Ámos Naplójában

beszámol arról, milyen nehezen viselik a távollétet, a szétszakítottságot. Egyetlen idézet: „Borzasztó egyedül érzem magam most, hogy bemégy Pestre” (1939. augusztus 1. Napló).

Anna Margit és Ámos Imre 1935 nyarán voltak először együtt Szentendrén, a Duna parti kisvárosban. Ámos Imre naplójegyzetei és városképei tanúskodnak arról, hogyan erősödik kötődésük a helyhez és az ottani művészekhez. A harmincas években, a motívumokban gazdag, szép kisváros a magyar képzőművészetben egyre jelentősebb szerephez jut, és ehhez ők ketten is hozzájárulnak műalkotásaikkal. (Ámos Imre: *Szentendrei tér kocsival*, 1938; Szentendre, 1937; *Szentendre*, 1943; *Szentendrei önarckép angyalokkal*, 1939; Anna Margit: *Önarckép*, 1940). Vajda Lajos festő barátjuk 1938-ban meghívja a festő házaspárt Szentendrére, 1941-ig ott töltik a nyarakat, festenek, beszélgetnek a modern művészetről. 1941-ben festi Ámos Imre *Művészek* című tempera képét (Magyar Nemzeti Galéria), melyen lehet, hogy ők ketten látszanak festés közben. A festő szentendrei házak között megidézi azt a kisvárosi közeget, környezetet, amelyben barátai – Vajda Lajos, Vajda Júlia, Bálint Endre, Szántó Piroska – együtt alkottak. Az *Alkony* (1940) című olajkép is vallomás arról, hogy a zsidó törvények, a háborús fenyegetések ellenére Szentendre és főleg Anna Margit, akinek az ölébe hajtja a meggyötört fejét a férfi, még mindig táplálja a reményt.

1940 és 1943 között Ámos Imrének kötelező volt munkaszolgálatra bevonulni zsidó sorstársaihoz hasonlóan. Ez kizárást jelentett a katonai szolgálatból, de nem mentesítette őket a háborús eseményekben való részvétel alól. Ez három alkalommal három-három hónap távollétet jelentett feleségétől. Majd a keleti frontra vitték, Ukrajnába, 14 hónapra. Amennyire lehetett, levelezőlapokon tartotta a kapcsolatot feleségével és amikor csak lehetett, rajzolt, vázlatokat készített, számtalanszor megörökítve önmagát is. Verseiben is megfogalmazta sanyarú, megalázó élményeit. Betegségei, leromlott fizikai állapota ellenére 1944 elején még megrajzolta János apokaliptikus jeleneteit, majd a Szolnoki vázlatkönyv tintarajzait. Anna Margit, ez a karakteres, erős asszony sem tudja meggyőzni Ámost arról, hogy ne menjen vissza a munkaszázadhoz. Minden segítséget elutasít. Az egyetlen ember, akihez feltétlen bizalom, szeretet kötötte, nem tudta eltéríteni hitétől, mely szerint mindennek úgy kell történnie, ahogy történik. 1944 szeptemberében találkozott utoljára Budapesten, a Lehel úti kaszárnyában. Itt adta át Anna Margitnak vázlatfüzetét, benne 45 és

fél kék tintával rajzolt lapot. Nem hajlandó menekülni. A menetet Németországba hajtják. Ohrdruf közelében pusztul el, sírja ismeretlen. Nem jutott neki ravatal, mint ahogy 1943-ban festett *Önarckép ravatalon* című képén remélte.

Anna Margit nagyon rövid ideig viselte a kötelező sárga csillagot. Nem volt hajlandó a megkülönböztetés elfogadására. Ő lázadó, ellenálló alkat volt, nem elfogadó, beletörődő, mint Ámos. Kettőjük helyett is küzdött az életben maradásért, fő célja volt férje megmentése. 1940-től egy hadiüzemben dolgozott, csillagos házba költöztették, végül barátai, Fekete Nagy Béla és Major Máté építészek segítségével, hamis papírokkal bujkált. Anyja és testvére a gettóban vészelt át a „sötét időköt”, apját Auschwitzban pusztították el. 1940-től – Ámos munkaszolgálatával egyi dőben – megváltozott képei stílusa, színvilága. Továbbra is festett önarcképeket, ezeket megilleti a „háborús” jelző. A vidám fiatalasszonyból szorongásokkal teli, a szenvedőkkel együttérző, érett művésze lesz. Önarcképein is megjelenik a bábu (*Önarckép bábuval*, 1940), bábusorozata reprezentálja a kort, amelyben alkotott, rokoníthatók a kortárs európai művészek hasonló formavilágú és szellemiségű műveivel (Miro, Klee, Picasso). Önarcképein és bábuin tükröződik a magány, az egyedüllét, a társ, Ámos Imre hiánya.

A kiállítási lehetőségek is beszűkültek. A zsidó vagy annak tartott művészek számára az OMIKE

keretei közötti bemutatkozások maradtak. Anna Margit mind a kettőjük műveit – főleg Ámos miatt – igyekszik bemutatni. A németek bevonulásáig, 1944 márciusáig, volt lehetőség az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület által rendezett művészaukciókon (1939-től) és kiállításokon szerepelni. Anna Margit gondoskodott arról, hogy mindketten jelen lehessenek munkáikkal a szentendrei barátokkal (Vajda Lajos, Vajda Júlia, Szántó Piroska, Bálint Endre stb.) együtt. 1945 után ők az alapítói az Európai Iskolának. Ámos Imre mind a hat képzőművészeti kiállításon szerepelt, az elsőt, 1939 decemberében a zsidó ünnepekről készült 14 eredeti metszettel (*Chanuka, Purim, Sátoros ünnepek* stb.), néhány akvarellal (*Próféta*). Az utolsón, 1944 februárjában ugyancsak grafikákkal és akvarellel vett részt. Anna Margit az első kiállításon (1939. december) tusrajzokkal, főleg önarcképekkel vett részt. Az utolsón (1944) nem állított ki.

Sokáig várja vissza Ámost, nem akar beletörődni elvesztésébe. A szentendrei baráti körből nő ki a háború után az Európai Iskola nevű szellemi közösség, amelyben természetes módon Ámos Imrét is egyenjogú tagnak tekintik. Anna Margit kettőjük nevében rendkívül aktívan vesz részt a közös munkákban, a kiállításokon.

Ámos 1944 novemberében vagy decemberében halt meg a tübingiai erdőben lévő koncentrációs táborban. A halál időpontja ismeretlen. Vannak, akik szerint nagyon korán megérezte, hogy nem menekülhet (*A halál angyala*, 1938, a halálfélelemről szól). Anna Margit 1945 után tenyérnyi önarcképeket fest olajjal papírra (*Özvegy*, 1945; *Önarckép*, 1946). Ugyanolyan tragikusak, mint apokaliptikus arcképsorozata, melyek a háború utáni magyar képzőművészet legjelentősebb művei közé tartoznak.

1945–46-ban egyre több zsidó származású képzőművészről derül ki, hogy mártírhalált halt. Farkas István 57 évesen, Örkényi Strausser István szobrász 39 évesen.

Barátainak többsége érthetetlenül fogadja, hogy Anna Margit férjhez megy Péter Imre rajztanárhoz, újságíróhoz, aki munkaszolgálatos társa volt Ámosnak. 31 éves, amikor 1944 végén özvegy marad. Két fia születik, de a házasság hamar megromlik (törvényesen 1961-ben válnak el). Pénzkereső munkákat vállal, vezeti a háztartást és fest rendületlenül. És gondolzza Ámos Imre hagyatékát azzal az eltökélt szándékkal, hogy múzeumot hoz létre emlékére (ez 1984-ben valósul meg Szentendrén, ma is működik kettőjük nevében).

1945-ben még mindig reménykedik Ámos hazatérésében, de önarcképei, bábui sugallják, hogy tudja: reménytelen. A háború végén több *Félelem* (1945) című expresszív, intenzív, szürreális képet fest, ezeken hangsúlyos a groteszk humor és valami olyan kívülállás, távolságtartás, magány, ami egyre inkább művei jellegzetességévé válik. Nemcsak a szoros szimbiózis, egymásra hangoltság szűnik meg házastársával, annak fizikai hiányával, hanem a képzőművészeti szellemi rokonság is, ami kapcsolatuk első évtizedében beépült munkásságukba is. 1940 és 1944 között a drámai feszültséggel telített, apokaliptikus Ámos rajzokon gyakori szereplő Anna Margit, nemcsak portrékat rajzol róla emlékezetből, hanem beilleszti angyalai közé és a munkaszolgálat életformáját, eseményeit dokumentáló művek közé is. 1944 áprilisáig írt Naplójegyzeteiben is főszereplő Anna Margit (nem túlzás azt mondani, hogy neki, hozzá írja vallomásait).

Anna Margit 1945 és 1948 között az Európai Iskola tagjaként – immár Ámos Imre nélkül – több egyéni és csoportos kiállításon szerepelt. Fő motívuma az antropomorf bábú. az 1948-ban festett *Együtt* című olajkép mintha Ámossal való kettősüket idézné meg, azt a terhet, amit a túlélő cipel, aki túlélte a borzalmakat, párja elvesztését. Mindkettőjük élete jellegzetes közép-európai zsidó sors: a hívő, törekény alkatú férfi kiszolgáltatottsága, majd pusztulása a munkaszolgálatban, a légerben és az erős, küzdő, ellenálló nő, aki barátai segítségével bujkál Budapesten, túléli a nyilas idők szörnyűségeit és élete végéig küzd a nyomasztó élményekkel, amit a férj, az apa, az unokatestvére halála és hiánya jelent.

Aztán 1948-tól teljes fordulat, a Rákosi rendszer betiltja az Európai Iskolát, a modern, korszerű művészet perifériára szorul. „Mert elhagytak akkor mindenedek” – írja Pilinszky János az Apokrifban (1956). Ámos eltűnésével már átélte, „mily üres a világ”. Húsz évig nem állíthatott ki (csak majd 1968-ban az Ernst Múzeumban). Rázárult a műterem ajtaja. Újra szegénység, alkalmi munkák. Nem adja fel, még a betegségek (tbc) ellenére sem. Túlélő alkat – ellentétben a békés, szelíd Ámossal. És fest (*Táncoló önarckép*, 1950), ahogy fia, az ötvösművész, szobrász Péter Vladimir fogalmazta egy interjúban: „az ajtók mögött élt a művészete” (2014). Rövid szünetektől eltekintve folytatta alkotásai teremtését.

Az önarcképek, bábuk között megjelenik egy új téma: az özvegy, természetesen ez is önmaga. Még akkor is, ha parasztasszonyként jelenik is meg, mint az 1969-ben festett *Özvegyen*, vagy arca nem látszik, egy fehér lepel alá rejti (*Özvegy*, 1976,

Ferenczy Múzeum), a magányos nő mellett egy üres szék, jobbra fent a remény fehér galambja reptül ki a képből. 1962-ben is készült hasonló címmel egy pasztellkréta kép (Antal-Lusztig Gyűjtemény).

2016-ban nyílt a szentendrei Ámos Imre – Anna Margit Múzeumban *Utolsó ítélet* című kiállítása, amelyen a hetvenes-nyolcvanas években festett emlékképei voltak láthatók. Jelentős részük a holokauszt okozta traumákat idézi fel. Biblikus témájú festményei főként Ámos Imre hiányáról szólnak (*Éden*, 1970). Szinte ikonszerűek az *Özvegy* című képek, vallomások a festő közérzetéről, magányáról. Ez utóbbi címmel is több műve készült (*Magány*, 1978). Memento mori művei a halál drámaiságáról szólnak személyes és történelmi tapasztalatai alapján (*Haláltangó*, 1980; *Halál angyala*, 1983). Utolsó, erőteljes hangvételű, fokozott színvilágú korszakában is állandóan jelen van Ámos Imre.

A két festőről szóló szakirodalomban hangsúlyossá vált az a megközelítés, hogy 1930-tól, megismerkedésüktől kezdve a két művész életpályája, alkotói tevékenysége folytonos egymásra reflektálás. Nem ritka az a megfogalmazás, amely szerint Anna Margit alárendelődött Ámos Imrének, átvette, követte világképét és lírai expresszív festésmódját, szürreális látomásosságát. Kétségtelen, magányosságuk, egyre inkább háttérbe szorítottóságuk, a zsidó sors még szorosabbra fonta párkapcsolatukat. Kétségtelen, mindkettőjüknek a másik volt a legfontosabb lény, a biztos háttér, ráadásul az élethelyzetük miatt egy térben voltak kénytelenek dolgozni, látták azt a folyamatot, ahogy műveik alakultak. A kölcsönhatás kétségtelen, ám lényeges szellemi, elkötelezettségbeli és stílári különbségek bizonyítják egyéni alkotói mivoltukat, szuverenitásukat. Kállai Ernő már 1942-ben megfogalmazza ezt kiállításkritikájában és felhívja a figyelmet Anna Margit erőteljes egyéniségére, markáns, mindenki másétől megkülönböztethetetlen képi nyelvére. Más a hithez, a zsidó valláshoz, a „sötét idők-höz” való visszanyúlásuk, a szimbólumrendszerük, az emberi test ábrázolásaik, önarcképeik rétegzettsége, komponálásmódjuk és színviláguk, festői gesztusaik, ecsetkezelésük.

1930-tól 1944-ig teljes az összetartozás. Ahogy József Attila írja már nagyon fiatalon: „Szövetség ez már, nem is szerelem.” Anna Margit csaknem fél évszázaddal éli túl férje tragikus halálát, eltűnését. Ámos jelenléte további életében is meghatározó (lásd *Özvegy* című festményeit, melyek a magányról, a hiányról tanúskodnak).

1991-ben végrendelete szerint hamvait a szentendrei Ámos Imre – Anna Margit Múzeum

udvarán helyezik el. Ámos Imrének és Anna Margitnak a róluk elnevezett szentendrei múzeumon kívül jelentős hazai múzeumokban és magángyűjteményekben láthatók műveik, ahol rendszerint a tájékoztatók, katalógusok is kiemelik emberi és szakmai összetartozásukat, a kölcsönhatást munkásságukban. Anna Margit fia, Péter Vladimir édesanyja eredeti műveiből ajándékoz Borota község önkormányzatának, ahol a festő született. A Koch borászat falán 2021 óta emléktábla hirdeti a híres szülöttjének nevét, és egy gyerekjátékszóteret is elneveztek róla. Ámos Imrének 2005-ben nyílt szülőhelyén, Nagykállón képtára. 52 olajfestmény, akvarell, grafika, melyeket Anna Margit ajándékozott a szülővárosnak, mely híres zarándokhely a haszid csodarabbi sírja miatt.

1969-ben voltam először Anna Margit Fillér utcai lakásában, műtermében azzal a céllal, hogy

készüljön róla kismonográfia (1971-ben jelent meg a Képzőművészeti Alap Kiadónál). Már a második látogatáskor hosszan beszéltem Ámos Imréről és számos rajzát is megnézhettem. Mindvégig, amíg rendszeresen jártam hozzá (20 évig), folyamatosan megidézte Ámost és munkásságát.

Meglepően sok fekete-fehér fotó maradt kettőjükéről az 1930–1942 közötti időből, zömében kettős portrék. Az alacsony, széparcú, impulzív, nőies, határozott nő és a törékeny, szelíd, visszahúzódó, melankolikus férfi összetartozásáról. Bensőséges együttlétükről. Szerelmükről, melyet társa szörnyű, kegyetlen halála sem tudott megszüntetni a túlélőben. Magányában, özvegységében is társa maradt a 17 évesen megszeretett embernek, mint ezt önarcképei és a hetvenes évektől festett, holokauszt élményen alapult szürreális festményei bizonyítják.